

**МИХАЙЛЮК М. І.**

аспірант кафедри права та публічного  
управління  
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

УДК 347.122 (477)-053.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.71>

## **ОКРЕМІ АСПЕКТИ УЧАСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНИХ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ**

Представлена стаття присвячена актуальним питанням участі неповнолітніх осіб у цивільних та цивільно-процесуальних правовідносинах. У статті звертається увага на те, щоб бути повноцінним учасником цивільних правовідносин у фізичної особи має бути повна цивільна дієздатність. При цьому неповнолітні особи, які мають часткову та неповну цивільну дієздатність також можуть брати участь у цивільних правовідносинах на певних умовах.

Зазначено, що при визначенні неповнолітньої особи як суб'єкта цивільних правовідносин слід враховувати, що правове становище неповнолітніх осіб в Україні регулюється нормами різних галузей права.

В статті акцентовано увагу на тому, що межі цивільної дієздатності неповнолітньої особи залежить від багатьох чинників, головним у тому числі виступає його вік. Неповнолітні особи виступають суб'єктами як цивільно-правових відносин, так й цивільно-процесуальних відносин самостійно або через законних представників – батьків, піклувальників, усиновлювачів.

Зазначено, що право неповнолітніх осіб на захист гарантовано не тільки Конституцією, процесуальними нормами, а також належить до прав неповнолітніх осіб, передбачених нормами матеріального права. Для реалізації права на судовий захист своїх порушених цивільних прав та інтересів неповнолітня особа повинна володіти цивільними процесуальними право- і дієздатністю, наявність якої дозволить йому брати участь у цивільному процесі нарівні з іншими учасниками.

В статті акцентовано увагу на тому, що за участю неповнолітньої особи у будь-яких цивільних правовідносинах необхідне дотримання як її прав, так і її інтересів, особливо якщо у цих правовідносинах не беруть участь батьки, усиновлювачі або піклувальники неповнолітньої особи. При цьому, обов'язково потрібно, щоб неповнолітня особа мала достатню для участі у цивільних правовідносинах правосуб'єктність, тобто цивільну правоздатність і цивільну дієздатність.

Своєрідність правового становища неповнолітньої особи у цивільних правовідносинах обумовлено як його статусом, так і правовою природою цивільних процесуальних відносин.

**Ключові слова:** *цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, цивільно-правовий захист, фізичні особи, неповнолітні особи, діти.*

### **Mykhailiuk M. I. Certain aspects of the participation of minors in civil and civil procedural legal relations**

This article is devoted to current issues concerning the participation of minors in civil and civil procedural legal relations. The author emphasizes that, in order for a natural person to be a full participant in civil legal relations, they must possess full



civil capacity. However, minors who have partial or limited civil capacity may also participate in civil legal relations under certain conditions.

It is noted that, when defining a minor as a subject of civil legal relations, it is necessary to consider that the legal status of minors in Ukraine is regulated by norms from various branches of law. The article stresses that the scope of a minor's civil capacity depends on many factors, the most important of which is age. Minors may act as subjects of both civil and civil procedural relations, either independently or through their legal representatives — parents, guardians, or adoptive parents.

The author points out that the right of minors to protection is guaranteed not only by the Constitution and procedural norms but also belongs to the rights of minors provided by the norms of substantive law. In order to exercise the right to judicial protection of their violated civil rights and interests, a minor must possess civil procedural rights and legal capacity, the presence of which enables them to participate in civil proceedings on an equal footing with other participants.

The article also highlights that in any civil legal relations involving a minor, it is essential to ensure the observance of both their rights and interests, especially when the parents, adoptive parents, or guardians of the minor are not participants in such relations. At the same time, it is mandatory that the minor possess sufficient legal personality for participation in civil relations, meaning civil legal capacity and civil active capacity.

The peculiarity of the legal status of a minor in civil legal relations is determined by both their personal status and the legal nature of civil procedural relations.

**Key words:** *civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family legislation, family legal relations, civil-law protection, natural persons, minors, children.*

**Вступ.** Щоб бути повноцінним учасником цивільних правовідносин у фізичної особи має бути повна цивільна дієздатність. При цьому неповнолітні особи, які мають часткову та неповну цивільну дієздатність також можуть брати участь у цивільних правовідносинах на певних умовах.

При визначенні неповнолітньої особи як суб'єкта цивільних правовідносин слід враховувати, що правове становище неповнолітніх осіб в Україні регулюється нормами різних галузей права.

Межі цивільної дієздатності неповнолітньої особи залежить від багатьох чинників, головним у тому числі виступає його вік. Неповнолітні особи виступають суб'єктами як цивільно-правових відносин, так й цивільно-процесуальних відносин самостійно або через законних представників – батьків, піклувальників, усиновлювачів.

Ці та інші питання цивільно-правового захисту прав неповнолітніх осіб, на різних етапах розвитку українського суспільства, стали об'єктом досліджень таких фахівців, як: І. В. Апопій, У. П. Бек, Є. В. Бернада, Н. В. Волкова, Н. Ю. Голубєва, К.М. Глиняна, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, М. М. Дякович, М. В. Логвінова, З. В. Ромовська, Л. А. Савченко, О. І. Сафончик, Р. В. Сауляк, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, В. М. Чернега, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, О. А. Явор та багато інших.

**Метою статті** є аналіз чинного законодавства України щодо участі неповнолітніх осіб у цивільних та цивільно-процесуальних правовідносинах в умовах сьогодення.

**Виклад основного матеріалу.** На будь-якому історичному етапі свого розвитку суспільство завжди приділяють більше уваги її суб'єктам цивільних відносин, які потребують особливого захисту, – дітям (малолітнім та неповнолітнім особам). Особлива значимість вирішення питань неповнолітніх осіб простежується і в соціальній політиці різних держав.

Статус неповнолітньої особи, яка не досягла вісімнадцяти років, визначається нормами кількох галузей вітчизняного права, але в першу чергу цивільного та сімейного права.



В їх основних джерелах – ЦК та СК України, використовується такі терміни як: «дитина», «малолітня особа» і «неповнолітня особа».

Виходячи з різного позначення одного й того самого суб'єкта права в науковій літературі робляться спроби «роз'єднати» ці поняття. Так, окремі науковці бачать їхню відмінність один від одного у тому, що: «поняття неповнолітня особа, слід пов'язувати із віком суб'єкта, а поняття дитина, слід пов'язувати з відсутністю в особі повної дієздатності у цивільному і сімейному праві» [12, с. 143–147; 8, с. 38–43; 6, с. 108–114].

Звісно ж, що такий підхід не зовсім правильний, оскільки, як зазначає І. І. Волкова: «законодавча дефініція «дитина» безпосередньо пов'язує цей статус із недосагненням повноліття» [2, с. 148–151].

Отже, терміни «дитина» і «неповнолітня особа» є тотожними, але з сформованих традицій у різних галузях права використовується або той, чи інший. Тому розглядаючи неповнолітню особу як суб'єкта цивільних правовідносин, одночасно слід враховувати, що на неї поширюються усі норми про «дитину» як носія прав, що містяться як у національних, так і міжнародних актах. Насамперед слід звертатися до положень Конвенції ООН про права дитини, тим паче, що у статті 1 вказаної Конвенції чітко зазначено, що: «за загальним правилом, дитиною визнається будь-яка особа до досягнення вісімнадцятирічного віку» [4].

Вікова різниця з іншими суб'єктами права дозволяє констатувати, що неповнолітня особа у порівнянні з дорослими суб'єктами має певну специфіку свого статусу:

По-перше, щодо обов'язків: у сімейних правовідносинах у нього взагалі немає жодних юридичних обов'язків, а в цивільних правовідносинах вони зведені до мінімуму. При цьому, зазначимо, обов'язки неповнолітньої особи, що базуються на розумінні його статусу, по суті мають умовний характер. Зокрема, вони прямо не позначені у статтях 31, 32 та 35 ЦК України, що регламентують цивільну дієздатність неповнолітніх осіб, і лише за допомогою аналізу норм цих статей можна зазначити, наприклад: «такі обов'язки як обов'язок неповнолітньої особи не порушувати договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону або за згодою батьків, усиновлювачів, піклувальника, а також не завдавати шкоди іншим особам (у разі порушення цих обов'язків можливе застосування, виходячи з положень статті 33 та 1179 ЦК України, таких заходів як відшкодування шкоди самостійно на загальних підставах, а у разі відсутності в останньої майна або доходів, то ця шкода відшкодовується її батьками, піклувальником або усиновлювачем у частці якої не вистачає або у повному обсязі» [14].

По-друге, відносно несамотійності участі у цивільних правовідносинах: у всіх відносинах дітей віком до чотирнадцяти років беруть участь не самі малолітні особи, а їхні законні представники; неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, за загальним правилом, можуть самостійно брати участь у відносинах лише за згодою своїх батьків, або опікунів, піклувальників, усиновлювачів.

У зв'язку з цим виникає ще одна проблема: як чітко зазначено деякими науковцями: «законні представники не завжди дотримуються інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб» [8, с. 38–43]. Але що розуміти під інтересами неповнолітніх осіб жоден юридичний акт прямо не пояснює. Лише у вигляді системного тлумачення окремих правових норм можливе окреслення зразкових параметрів цієї категорії. Так, з положень Закону України «Про охорону дитинства» можна зрозуміти, що: «під інтересом дитини розуміється задоволення її потреб у задовільному стані здоров'я, фізичному та культурному розвитку, у формуванні в нього життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, навичок здорового життя, а також врахування думки дитини, при досягненні такого віку і рівня розвитку для висловлювання своєї думки» [10].

У свою чергу окремі науковці намагаються надати загальне визначення інтересів неповнолітніх осіб шляхом надання узагальнених висновків, зокрема: «до інтересів неповнолітньої особи, узагальнено слід відносити законні інтереси у: вихованні неповнолітніх осіб відповідно до загальноприйнятих моральних засад, піклуванні про стан їх здоров'я, духовного і фізичного розвитку, навчання, підготовки їх до праці та самостійного життя; наданні неповнолітній особі допомоги при здійсненні ними своїх суб'єктивних



прав та виконання юридичних обов'язків, а також захист їх від зловживань з боку третіх осіб; наданні згоди на укладання тих правочинів, які згідно із законом неповнолітні особи не мають права укладати самостійно; здійсненні прав та інтересів неповнолітніх осіб, які можуть зазнавати окремих обмежень, які передбачені законом і необхідні для поваги прав і репутації інших, для охорони державної безпеки, громадського порядку, або здоров'я, або моралі населення» [16, с. 95–96].

Слід звернути увагу й на окремі положення Конвенції ООН про права дитини, у якій в наявності спроба надати узагальнене розуміння поняття інтересів неповнолітніх осіб, зокрема дітей. Так, відповідно до положень вказаної Конвенції, до інтересів дітей, у тому числі неповнолітніх осіб відносять: «збереження зв'язків неповнолітньої особи (дитини) із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним» [4].

Водночас, Верховний Суд України та окремі науковці, аналізуючи положення Конвенції ООН про права дитини, звертають увагу на узагальнення положень щодо визначення інтересів неповнолітньої особи, надаючи пропозицію, що їх слід розуміти та визначати, як: «погляди неповнолітньої особи; індивідуальність неповнолітньої особи; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпеку неповнолітньої особи; вразливе положення неповнолітньої особи; право неповнолітньої особи на здоров'я; право неповнолітньої особи на освіту; тощо» [3; 9; 7, с. 87–91].

Спираючись на наведені та інші трактування, на наш погляд, у ЦК та СК України необхідно закріпити поняття «інтереси неповнолітньої особи», розуміючи під ними її потреби у всебічному розвитку (фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному та моральному). Одночасно має бути закріплена презумпція законності будь-якого інтересу неповнолітньої особи, тобто визнання цього інтересу таким, що не суперечить закону, нормам моралі, принципам права тощо. Надалі такий термін буде вихідним під час регулювання будь-яких ситуацій за участю неповнолітньої особи, у тому числі й цивільних правовідносин.

Таким чином, за участю неповнолітньої особи у будь-яких цивільних правовідносинах необхідне дотримання як його прав, так і його інтересів, однак якщо у цих правовідносинах не беруть участь батьки, усиновлювачі або піклувальники неповнолітньої особи. При цьому, обов'язково потрібно, щоб неповнолітня особа мала достатню для участі у цивільних правовідносинах правосуб'єктність, тобто цивільну правоздатність і цивільну дієздатність.

Загальноновизнано, що вже з моменту народження наділяється правоздатністю повному обсязі (стаття 25 ЦК України), та її обсяг визначається статтею 26 ЦК України.

Щодо цивільної дієздатності неповнолітніх осіб, то, безумовно, до них застосовується загальне поняття, наведене у ЦК України. Але обсяг цивільної дієздатності неповнолітніх осіб істотно відрізняється від того, якого віку досягли неповнолітні особи. При цьому, у окремих випадках таких як укладення шлюбу до досягнення повноліття, укладання трудового договору або зайняття підприємницькою діяльністю, неповнолітня особа може набути цивільної дієздатності в повному обсязі.

Тим часом, для того, щоб стати повноцінними учасниками цивільних правовідносин неповнолітні особи повинні мати достатню соціальну зрілість, і, відповідно, повністю усвідомлювати вчиненні ними дії.

Наявний у неповнолітньої особи обсяг цивільної дієздатності, передбачений статтями 31, 32, 33 ЦК України, потребує певного коригування. Наприклад відзначимо, що стосовно визначення поняття «дрібні побутові правочини», які може укладати неповнолітня особа, серед дослідників і практичних працівників постійно проводяться дискусії щодо їх розуміння.

Так, у науковій літературі звертається увага на виділення: «трьох основних критеріїв визначення дрібних побутових правочинів: вартісний критерій; сутнісний критерій; віковий критерій» [11].

На думку окремих науковців: «при визначенні поняття дрібних побутових правочинів, необхідно звертати увагу на спрямованість таких правочинів, зокрема на: задоволення



особистих потреб неповнолітньої особи, відповідних до її віку; вартісна незначність; виконання угоди на момент вчинення правочину» [1, с. 1–13].

Автори одного з підручників з цивільного права щодо визначення дрібних побутових правочинів, відзначають такі необхідні ознаки, як: «невелика вартість речей, що купуються неповнолітніми особами, та інших витрат, тощо» [13, с. 59–62].

На нашу думку, ключовим елементом має стати поняття «побут»: тобто до дрібних побутових правочинів належать ті, що спрямовані на задоволення повсякденних побутових потреб неповнолітньої особи, які відповідають її фізичному, соціальному, психічному та духовному розвитку.

Основні положення про цивільну процесуальну дієздатність неповнолітніх осіб передбачені положеннями статті 47 ЦПК України. По суті, законодавець називає вимоги щодо осіб, які можуть брати участь у цивільному процесі: «вони повинні мати як правоздатність, так і дієздатність. Особливість право- та дієздатності у цивільному процесі проявляється в універсальному характері, оскільки належать кожному, без будь-яких обмежень чи винятків» [15].

Іншими словами, законодавець визначає, що всі особи, які мають право на судовий захист, є учасниками цивільного процесу, відповідно, мають цивільну процесуальну правоздатність, а отже, цивільна процесуальна правоздатність є у всіх фізичних та юридичних осіб без винятку. Такою самою якістю має правоздатність у цивільному праві, яка, як і будь-яка правоздатність, виникає з народження і припиняється смертю [15].

Не відкидаючи висновків загальнотеоретичного характеру щодо правоздатності, моменту її виникнення та припинення, очевидно, що неповнолітня особа може самостійно реалізувати своє конституційне право на судовий захист. Неповнолітня особа може самостійно подати заяву до суду, обґрунтувати свої вимоги, визначити, у чому полягає порушення її права чи законного інтересу.

У літературі зустрічається думка, що цивільна процесуальна правоздатність у теорії цивільного процесуального права наповнюється змістом, тотожним сенсу терміну «суб'єкт права», тому цивільну процесуальну правоздатність щодо фізичних осіб годі розглядати як передумову виникнення правового статусу сторони у цивільному процесі.

Разом з тим, твердження про те, що процесуальна правоздатність має ознаку універсальності, є спірним, оскільки така ознака характерна і для інших видів правоздатності, зокрема цивільної. Крім того, якщо визнавати за цивільною процесуальною правоздатністю загальний, універсальний характер, можна припустити, що вона є одним із елементів, що становлять зміст загального статусу неповнолітньої особи поряд із цивільною правоздатністю. Разом з тим, момент виникнення правоздатності є загальним, а саме обумовлений народженням дитини. Теоретично дитина володіє можливістю захищати свої права в суді з моменту свого народження, проте практично реалізувати це право вона може після досягнення певного віку, як мінімум чотирнадцяти років, тобто маючи статус неповнолітньої особи.

Отже, цивільна процесуальна правоздатність належить кожній неповнолітній особі без винятку, і в цьому сенсі вона є загальною, універсальною категорією, проте її обсяг змінюється, розширюється в міру досягнення дитиною визначеного у законі віку, так само як і в процесі реалізації сімейної чи трудової правоздатності [5, с. 298–299].

Своєрідність правового становища неповнолітньої особи у цивільних правовідносинах обумовлено як його статусом, так і правовою природою цивільних відносин. Відмінна особливість зазначених правовідносин виступає у їх постійному русі та залежності у своєму розвитку один від одного. Динамічність цивільних процесуальних правовідносин визначається порядком та способом виникнення, а також їх характером. Будь-які правовідносини є результатом взаємодії: норми права, правосуб'єктності, юридичних фактів. Динамічність процесуальних правовідносин визначається тим, що вони виникають у період судової діяльності, що послідовно розвивається за стадіями, від позову до прийняття судом рішення щодо суті справи.



Така динаміка процесуальних відносин у певному сенсі свідчить про їхню систему, оскільки рух відносин здійснюється не хаотично, а в певній послідовності, від однієї стадії до іншої, кожна з якої залежна по відношенню до іншої. системності зазначених відносин проявляється у процесі співвідношення процесуальних і матеріальних норм між собою.

Так, право неповнолітніх осіб на захист гарантовано не тільки Конституцією, процесуальними нормами, а також належить до прав неповнолітніх осіб, передбачених нормами матеріального права. Для реалізації права на судовий захист своїх порушених цивільних прав та інтересів неповнолітня особа повинна володіти цивільними процесуальними правами та дієздатністю, наявність якої дозволить йому брати участь у цивільному процесі нарівні з іншими учасниками.

**Висновки.** За участю неповнолітньої особи у будь-яких цивільних правовідносинах необхідне дотримання як її прав, так і її інтересів, особливо якщо у цих правовідносинах не беруть участь батьки, усиновлювачі або піклувальники неповнолітньої особи. При цьому, обов'язково потрібно, щоб неповнолітня особа мала достатню для участі у цивільних правовідносинах правосуб'єктність, тобто цивільну правоздатність і цивільну дієздатність.

Своєрідність правового становища неповнолітньої особи у цивільних правовідносинах обумовлено як його статусом, так і правовою природою цивільних процесуальних відносин.

Для того, щоб стати повноцінними учасниками цивільних правовідносин неповнолітні особи повинні мати достатню соціальну зрілість, і, відповідно, повністю усвідомлювати вчиненні ними дії.

#### Список використаних джерел:

1. Водоп'ян Т.В. особливості дієздатності малолітніх у цивільному праві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». – 2013. – №2(8). С. 1–13.
2. Волкова І.І. Щодо визначення поняття «дитина» в національному законодавстві України. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2021 р., № 2 (72). С. 148–151.
3. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. Верховний Суд України // URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/2024\\_prezent/Prezent\\_interesy\\_dytyny.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytyny.pdf)
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР України від 27.02.1991 року № 789-XII) // URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text)
5. Коняхін Д.А. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб / Д. А. Коняхін // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Вінниця : ХНУВС, 2023. – С. 298–299.
6. Курило Т.В., Баранкевич А.В. Особливості правового статусу дитини у цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*, 2020/2. С. 108–114.
7. Манджук М.В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Серія ПРАВО. Випуск 56. Том 1. С. 87–91.
8. Найман Н.М. Сімейно-правовий статус дитини. Цивільне право і процес. *Підприємництво, господарство і право*. 6/2016. С. 38–43.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 року, справа № 712/10623/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75266002>
10. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (зі змінами та доповненнями), (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 30, ст. 142) // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
11. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності. Підручник. Київ: Алерта. ЦУЛ, 2011. 246 с.



12. Саблук С.А. Окремі аспекти правового статусу дитини. Університетські наукові записки, 2005, № 3 (15), С. 143–147.

13. Тищук Н.О. Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(30), 2020. С. 59–62.

14. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред Є.О. Харитонova. Норма права. 2023. 1424 с.

15. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 4-те, перероб. та доп. / За заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2024. 982 с.

16. Шурінова О.В. Інтерес неповнолітніх як умова дійсності правочину. Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності. Харків, 2017. С. 95–96.

